

РОЛЬ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОТИДІЇ ЖОРСТОКОМУ ПОВОДЖЕННЮ З ДІТЬМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Димитрова Л.М., *д.ф.н., проф.*
Герасименко М.В., *магістр*

У статті розглядається проблема жорстокого поводження з дітьми. Висвітлюються форми насильства. Досліджено основні причини недбалого ставлення до дітей, розглядається вплив жорстокого поводження на розвиток дитини. Визначена роль неурядових організацій у вирішенні цієї проблеми.

In the article the problem of child maltreatment is examined. Shows the forms of violence. Major causes of child abuse and neglect are determined, the influence of maltreatment on growth and development of child is briefly reviewed. An exceptional important role of non-governmental in decision this problem are analyzed.

В статье рассматривается проблема жестокого обращения с детьми. Освещаются формы насилия. Исследованы основные причины небрежного обращения с детьми, рассматривается влияние жестокого обращения на развитие ребенка. Выявлена роль неправительственных организаций в решении этой проблемы.

Ключові слова: жорстоке поводження з діти, недбале ставлення, насильство, неурядові організації.

Явище жорстокого поводження з дітьми не нове для нашого суспільства. Жорстокість стосовно дитини по-різному трактувалась у різні періоди суспільного розвитку, в різних культурах. Довгий час дітей розглядали як другорядний матеріал, з якого повинна утворитися повноцінна людина. До думок дитини не прислухалися, бо вважали їх незрілими та нерациональними.

З огляду на те, що в Україні тривалий час факт існування і поширеності проблеми насильства над дітьми взагалі заперечувався в науковій літературі, робляться лише перші кроки у формуванні механізмів взаємодії неурядових організацій з органами державної влади у напрямі протидії жорстокому поводженню з дітьми. Відтак, можна стверджувати, що дане дослідження є актуальним.

Отже, метою даного дослідження є вивчення ролі неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми.

Для досягнення поставленої мети вважаємо за доцільне розглянути види, причини та наслідки жорстокого поводження з дітьми та основні напрями роботи неурядових організацій в аспекті протидії даному явищу.

Визначимося з поняттям: жорстоке поводження з дітьми – навмисні дії чи бездіяльність батьків, опікунів, вихователів та інших осіб, що здатні привести або приводять до шкоди здоров'ю дитини.

В фаховій літературі існують різні класифікації видів жорстокого поводження з дітьми. Так, за різними ознаками класифікує насильство над дітьми Н.Ю. Максимова:

залежно від стратегії кривдника: явне та приховане; за часом: те, що відбувається зараз, і те, що трапилось в минулому; за тривалістю: одноразове або багаторазове; за місцем та оточенням: вдома – з боку родичів; у школі – з боку педагогів або дітей; на вулиці – з боку дітей або незнайомих людей [10. 139].

Є. Меллібруд, в контексті характеру поведінки насильника, виділяє гаряче та холодне насильство. Характеризуючи гаряче насильство, автор розглядає таку психологічну особливість поведінки насильника, як «оскаженіння – переповнене емоціями явище розриву психічної оболонки особистості» [8. 4]. Холодне насильство дослідник визначає як «певний сценарій насильницької поведінки, що базується або на сценаріях, які людина засвоїла на протязі свого життя, найчастіше у своїй батьківській сім'ї, або на певній культурі людських стосунків» [8. 5].

І.М. Трубавіна, розглянувши розроблені Б.І. Херсонським та С.В. Дворняком чотири рівні словесного насильства (критика вчинків; пряма критика особистості; критика родини дитини; лайка в присутності дитини) та риси словесного насильства, виділені К. Евансом (словесне насильство здійснюється за зачиненими дверима; з часом жертва зникає до нього; воно може бути прихованим чи явним; словесне насильство призводить до постійного знецінення насильства жертвою), звертає увагу на необхідність виділення словесної форми насильства над дітьми [15. 29].

I. M. Кінард виділяє три групи форм поганого поводження з дитиною «сексуальне насильство, фізичне насильство, нехтування» [10. 139].

Традиційно дослідники виділяють чотири види жорстокого поводження з дітьми: фізичне, психічне (емоційне), сексуальне насильство та нехтування інтересами і потребами дитини.

Фізичне насильство – умисне нанесення дитині батьками чи особами, що їх замінюють, фізичних травм, різних тілесних ушкоджень, що завдають шкоду здоров'ю дитини, порушують її розвиток і позбавляють життя. Ці дії можуть здійснюватися у вигляді ударів, ляпасів, катування, припикання гарячими предметами, рідинами, підпаленими цигарками, у вигляді укусів, спроб задушити або втопити дитину. Також, фізичне насильство включає залучення дитини до вживання алкоголю, наркотиків, отруйних речовин або медичних препаратів, що викликають одурманення [12. 49].

Тобто, мова йде не тільки про побиття дитини з серйозними наслідками, але і про всі дії, направлені на спричинення дитині фізичного страждання.

Відповідно, ознаками фізичного насильства є: переломи кісток, вивихи, рани, синці, сліди людських укусів, пошкодження внутрішніх органів, опіки (наприклад, від цигарок), мозкова травма тощо.

Сексуальне насильство – використання дитини дорослою людиною чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди.

Сексуальне насильство включає: статеві зносини (коїтус); оральний і анальний секс; демонстрацію статевих органів дитині; демонстрацію акту онанізму; маніпуляцію статевими органами дитини; показ порнографії; залучення дитини до проституції, виготовлення порнографічного продукту; примушення дітей займатися сексом між собою та ін [10. 138].

Тобто, поняття «сексуальне насильство» включає не тільки зґвалтування, але й сексуальні домагання, непристойні пропозиції, будь-які образливі дії, що мають сексуальний характер.

Тілесні ознаки сексуального насильства пов'язані з тим, яким чином здійснювався статевий акт з дитиною. Серед них розрізняють:

- оральні симптоми: екзема, дерматит і т.д.;
- анальні симптоми: пошкодження прямої кишки, ослаблення сфінктера тощо;
- вагінальні симптоми: вагінальні розриви, кровотечі тощо;

Фізичними ознаками сексуального насильства над дитиною є: порвані, брудні речі; синці на внутрішній поверхні стегон, на грудях і сідницях; біль в животі; хвороби, які передаються статевим шляхом; вагітність тощо [5. 54].

У фізичному і сексуальному насильстві завжди є психологічний компонент. Поширеність психологічного насильства важко виміряти в конкретних цифрах в силу того, що воно важко виявляється, погано формалізується. Психологічне насильство більше, ніж інші види насильства, залежить від культурних особливостей вираження емоцій.

Психологічне насильство – поведінка батьків або осіб, що їх замінюють, учителів, вихователів та ін., яка завдає шкоди емоційному розвитку дитини та її почуттю власної гідності.

По аналогії з назвою описаного Г. Кемпе в 1962 році «синдрому побитої дитини» У. Гарбаріно використовує термін «психологічно побита дитина», виділяє п'ять форм психологічно негативного відношення до дитини:

- відторгнення – дорослий не розуміє цінності, важливі для дитини;
- ізоляція – дорослий відгороджує дитину від нормального соціального досвіду, не дає дитині заводити друзів;
- тероризування – дорослий словесно ображає дитину, створює атмосферу страху;
- ігнорування – дорослий залишає дитину без необхідних стимулів для її емоційного та інтелектуального розвитку;
- розбещеність – дитині дають приклад негативної антисоціальної поведінки, що перешкоджає її соціалізації [2. 98].

Інший, але схожий опис дають Г. Хорт і його колеги. Вони виділяють 6 основних форм психологічного жорстокого поводження з дитиною: відкидання, відмова в емоційному відгуку, приниження, залякування, ізоляція, експлуатація [11. 115].

Зневага інтересами і потребами дитини – відсутність належного забезпечення основних потреб дитини у відповідному її віку догляді, в їжі, одязі, житлі, вихованні, медичній допомозі, відпочинку, а також позбавлення дитини сну, освіти, примушування до жебрацтва або до праці, яка перешкоджає отриманню освіти, ставить під загрозу її здоров'я, життя з боку батьків чи осіб, що їх замінюють. Може виникати як через об'єктивні причини (бідність, психічні хвороби батьків, їх недосвідченість тощо), так і без них [4. 11].

Відповідно, ознаками зневаги інтересів і потреб дитини є: антисанітарія вдома; відсутність нагляду за дитиною; дитина виглядає хронічно втомленою; постійні інфекції у дитини; вона носить брудний одяг; вбрана «не за погодою»; відсутність у неї іграшок, книжок тощо.

У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» від 2001 р., як один з видів насильства в сім'ї, виокремлено економічне насильство.

Економічне насильство в сім'ї – це умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення здоров'я. Мається на увазі контроль, часто жорстокий та принизливий, з боку однієї особи по відношенню до інших членів родини – дружини, дітей і т.д. [1. 6]

Найчастіше виділяють наступні фактори, які сприяють насиллю в сім'ї: соціальні й ситуаційні, особливості сім'ї та батьків, особливості дітей.

До соціальних і ситуаційних факторів відносять існуючі протягом тривалого часу матеріальні проблеми, переживання гострого чи хронічного стресу, відсутність одного з батьків, наявність мачухи чи вітчима, нестача часу у працюючих батьків для виховання дитини, низький рівень освіти, безробіття, житлові проблеми, ізоляція батьків від звичного соціального оточення, відсутність соціальної підтримки, вимушена розлука дитини з матір'ю (особливо на перших роках життя, оскільки порушується процес формування прив'язаності між дитиною та матір'ю) тощо [2. 30].

Найбільший ризик прояву жорстокості спостерігається у батьків, яким притаманна подавленість, вразливість, які мають низьку самооцінку і самоконтроль, які є молодими, безробітними, малоосвіченими, самі перенесли жорстоке ставлення у дитинстві.

Деякі особливості поведінки дітей збільшують вірогідність насилля над ними. Це відноситься в першу чергу до дуже рухливих дітей, наприклад, які страждають гіперкінетичним синдромом. Надмірна рухливість, знижена здатність до концентрації уваги, схильність потрапляти в небезпечні ситуації роблять взаємодію з такими дітьми і контроль над їх поведінкою дуже важкими.

Ризик жорстокого поведінки існує для дітей з фізичними і розумовими вадами, особливостями розвитку і характеру [9. 79]. Це пов'язано як із важкістю взаємодії з такими дітьми, так і з переживанням

батьками почуття вини. Їм важче, аніж іншим, почувати себе успішними.

Також, часто жертвами насильства є незаплановані, небажані діти, діти, що народилися в результаті зґвалтування, випадкових зв'язків, які живуть в багатодітній сім'ї, де проміжок між народженням дітей невеликий, недоошені, які мають при народженні малу вагу [2. 31].

Серед основних причин жорстокого поведінки з дітьми в сучасній Україні виокремлюють:

- психологічні чинники (психічні розлади; високий рівень агресії; власний негативний досвід дитинства; низька самооцінка осіб);

- соціальні чинники (стереотипність уявлень про ролі в сім'ї та виховання дітей; високий рівень алкоголізації населення; поширення наркоманії) [4. 4]. 85 % респондентів, опитаних при проведенні дослідження «Ставлення населення до насильства в сім'ї» Центром «Ла-Страда Україна» спільно з Українським інститутом соціальних досліджень ім. О. Яременка, вважають, що домашнє насильство пов'язане з вживанням алкоголю. Працівники правоохоронних органів також констатують факт, що абсолютна більшість випадків домашнього насильства відбувалася в ситуації алкогольного сп'яніння. Такий стан речей підтверджується й аналізом телефонних дзвінків, які поступають на Національну «гарячу лінію» [17];

- економічні чинники (зниження рівня життя значної частини населення; безробіття; соціально-побутова невлаштованість) [4. 4].

В українському суспільстві панує стереотип: насильство, жорстоке поведінка з дітьми, недбале ставлення – це проблеми виключно кризових або матеріально погано забезпечених сімей, бідних. Однак проведено опитування громадської думки Українським інститутом соціальних досліджень на замовлення Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна» дає підстави для протилежних висновків.

Цікаво, що саме найбільш забезпечені громадяни дають найменш толерантні відповіді на поставлені запитання. Так, серед тих, чиє матеріальне становище характеризується як «Ми можемо дозволити придбати собі практично все, що хочемо», 22 % вважають, що застосування тілесних покарань до дитини є доцільним завжди, коли дитина поводить себе погано, а ще 50 % – готові застосовувати тілесні покарання до дитини в окремих випадках. І лише 28 % опитаних з цієї групи вважають, що застосування

тілесних покарань до дитини не є доцільним в жодному випадку.

У свою чергу, серед опитаних, чий матеріальний добробут можна охарактеризувати від «Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти», тільки 5 % вважають доцільним застосовувати тілесні покарання до дитини завжди, коли вона веде себе погано. Схожі за відсотками (6 %) відповіді дають ті, хто живе забезпечено, але зробити деякі покупки поки що не в змозі.

Водночас, варто звернути увагу на те, що найчастіше застосовувалися тілесні покарання у дитинстві до тих респондентів, які також характеризують свій стан матеріального благополуччя, як «Вище середнього, високий та дуже високий», тобто тих, хто досяг найвищого рівня матеріального благополуччя. Так, декілька разів на місяць тілесні покарання застосовувалися до 59 % опитаних з цієї групи, до 41 % – дуже рідко. Але жоден респондент не відповів, що «ніколи» [17].

Тим, що до цих респондентів застосовувалися фізичні покарання, можна пояснити високий рейтинг у їх відповіді на питання про можливе застосування тілесних покарань.

Існує взаємозв'язок у відповідях про рівень освіти респондентів та частоту застосування до них особисто тілесних покарань. До 40 % тих, хто має повну вищу освіту, ніколи не застосовувалися тілесні покарання, в той час, як тільки до 25 % тих респондентів, які мають неповну вищу освіту (9 класів), застосовувалися тілесні покарання [17].

Виділяють наближені та віддалені наслідки жорстокого поводження з дітьми.

До наближених наслідків належать: фізичні травми; ушкодження; гострі психічні порушення у відповідь на будь-який вид агресії, особливо на сексуальну; головний біль, втрата свідомості, характерні для синдрому стресу, що розвивається в маленьких дітей, яких беруть за плечі і сильно трусять.

Серед віддалених наслідків жорстокого поводження з дітьми виділяють: порушення фізичного і психічного розвитку дитини; різні соматичні захворювання; особистісні та емоційні порушення; соціальні наслідки [4. 12].

За даними ВОЗ, наслідки жорстокого поводження з дитиною можуть бути фізичні, психологічні, поведінкові, сексуальні та інші [9. 80].

Здійснений аналіз форм жорстокого поводження з дітьми ставить питання про шляхи та методи боротьби з цим ганебним явищем. Серед інших в цьому напрямку

працюють і структури, які носять назву «неурядові організації».

На початку 90-х років починається усвідомлення проблеми жорстокого поводження з дітьми в українському суспільстві. Підтвердженням її актуалізації та реальним кроком до вирішення проблеми став Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», який було прийнято наприкінці 2001 року. Сам факт його існування свідчить про те, що відповідальність за вирішення даної проблеми бере на себе держава. Варто зазначити, що у Законі передбачається залучення всіх зацікавлених як державних, так і неурядових організацій.

В Україні одразу після здобуття нею незалежності спостерігається активний розвиток неурядових організацій (НУО).

Неурядові організації – це громадські об'єднання індивідів або груп, сформовані на принципах добровільності, що не мають на меті отримання прибутку. Вони незалежні та не підпорядковані урядовим структурам, захищають інтереси окремих груп людей, беруть участь у політичній діяльності. Метою заснування і діяльності НУО є можливість вплинути на розвиток суспільства [7. 185].

Співпраця неурядових структур та органів державної влади, залучення НУО до ухвалення політичних рішень є індикатором і чинником розвитку громадського суспільства.

НУО, згідно Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», є суб'єктами соціальної роботи, в аспекті протидії жорстокому поводженню з дітьми:

- розробляють нові технології соціальної роботи;
- адаптують закордонний досвід роботи і технології в Україні;
- навчають дітей самозахисту;
- надають підтримку і допомогу їм та членам їх сімей;
- лобіюють та представляють інтереси дітей;
- захищають їх права в різних сферах життя;
- видають методичні рекомендації з проблем для фахівців;
- навчають фахівців із соціальної роботи інших НУО та державних установ технологіям роботи з окремими групами дітей, молоді та членами їх сімей та ін.

Також Міжнародні громадські організації, які працюють в інтересах дітей, залучають кошти, в якості соціальних інвестицій у сферу дитинства.

Активними учасниками системи надання допомоги потерпілим від жорстокого поводження дітям в Україні є наступні організації: Міжнародна організація з міграції (Київ), Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна» (Київ), Міжнародна організація праці (Київ), «Верітас» (Одеса), «Веста» (Ужгород), «Відродження нації» (Тернопіль), «Віра, Надія, Любов» (Одеса), «Школа Рівних Можливостей» (Київ), «Шлях до життя» (Харків), Благодійний фонд «Карітас» УГКЦ (Івано-Франківськ), Благодійний фонд «Салюс» (Львів), Довіра-МЕТ (Суми), Центр підтримки громадських ініціатив «Чайка» (Рівне) [13. 231].

У лютому 2002 р. в м. Києві розпочав роботу Медико-реабілітаційний центр Міжнародної організації міграції (МОМ), який надає допомогу постраждалим від торгівлі людьми.

За фінансової підтримки Міжнародної організації міграції, в Україні функціонує 8 центрів для потерпілих (у Волинській, Житомирській, Львівській, Одеській – 2, Чернівецькій, Херсонській областях та в м. Києві).

Діяльність закладів спрямована на забезпечення юридичного захисту жертв торгівлі людьми, конфіденційного медичного обстеження, соціальної та психологічної допомоги. Реінтеграційними програмами передбачено також проведення тренінгів, індивідуальної роботи з метою подальшого працевлаштування жертв торгівлі людьми, надання їм практичної допомоги у вирішенні житлових та майнових питань [13, 229]. Але діяльність цих організацій також розповсюджено і на сферу захисту інтересів дитини.

Існує велика кількість причин, що призводять до жорстокого поводження з дітьми, проте якими б вони не були, це поводження завжди спричиняє негативні наслідки, з якими жертва насильства найчастіше неспроможна справитися самостійно.

Роль неурядових організацій у протидії жорсткому поводженню з дітьми є надзвичайно ваговою, адже саме вони активно привертають увагу до цієї проблеми як суспільства, так і органів державної влади. Профілактичний напрямок в роботі неурядових організацій є одним з найбільш розвинутих, його реалізація забезпечується завдяки проведенню освітніх програм для дітей, створенні та розповсюдженні соціальної реклами.

Література

1. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» №2789 – III від 15.11.2001 р. / За ред. О.М. Руднєвої. – 2-е вид., перероб. і допов. – Х.: УНК, 2005. – С.156.
2. Алексеева И.А. Новосельский И.Г. Жестокое обращение с ребенком. Причины. Последствия. Помощь. – М.: Генезис, 2005. – С.296.
3. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2007 року / За ред. Берегова В.О. – Київ.: Держ. ін-т розв. сім'ї та молоді, 2008. – С.190.
4. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей / Представництво дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні / Упоряд. Довженко В. І. та ін. — К.: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), 2003. – С.412.
5. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. – СПб.: Речь, 2003. – С.248.
6. Кеплер В. Одна дитина з чотирьох, або що необхідно знати професіоналу в роботі з дітьми-жертвами насильства / Пер. І.Н. Купряшкіна. – К.: Сфера, 1997. – С.224.
7. Круглик С.Б. Роль неурядових організацій у розбудові громадського суспільства в сучасній Україні // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – К.: ТОВ «ВІР», 2009. – № 26. – С.182–192.
8. Меллібруд Є. Обличчя насильства // Матеріали з проблеми попередження домашнього насильства. – Київ.: ІПБ, 2000. – С.2–9.
9. Панченко С.П. Актуальність проблеми профілактики насилля та жорстокого поводження з дітьми у сім'ї // Соціалізація особистості: Зб. наук. пр. – К.: Софія, 2007. – т. 28: Педагогічні науки. – С.73–83.
10. Петрочко Ж.В. Проблема жорстокого поводження з дітьми: визначення та класифікація понять // Наукові записки / Національний педагогічний ун-т ім. М.Г. Драгоманова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – Вип. 56: Педагогічні та історичні науки. – С.135–141.
11. Писаренко Л.М. Психологічні аспекти жорстокого ставлення з дітьми // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи: Матеріали конф. Присвяч. 80-й річниці від дня заснування держ. показового дит. містечка ім. III Комінтерну в Одесі. – О.: Одема. 2001. – С.114–116.
12. Подсевок І. Жорстоке поводження з дітьми в українських сім'ях: чинники та приклади // Магістеріум: Соціальна робота та охорона здоров'я. – К.: вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2004. – Вип.15. – С.48–53.
13. Права людини в Україні – 2008. Доповідь правозахисних організацій. / За ред.Є.Захарова, В.Яворського. – Харків: Права людини, 2009. – С.304.
14. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Жестокое обращение с детьми и его последствия. – М.: Издательский центр «Академия», 1993. – С.264.
15. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика. Монографія. – Х.: Нове слово, 2007. – С.395.
16. Усадченко Л.М. Форми та методи управління – важлива складова розвитку взаємовідносин органів державної влади України з неурядовими організаціями. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2007. – С.175.
17. Сайт Міжнародного жіночого правозахисного Цетру “Ла – Страда Україна” // www.lastrada.org.ua